

МАРКЄЛОВА В. М.,
аспірантка кафедри кримінального права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 343.131
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.33>

СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено функціональне призначення механізму захисту права власності в кримінальному провадженні. Доведено, що захист права власності в кримінальному провадженні забезпечується передбаченою законодавством системою гарантій, що полягають у: нагляді прокурора за дотриманням законів під час проведення розслідування, своєчасному припиненні незаконного вторгнення в право власності; судовому контролю за передбаченими законом діями, що обмежують право власності; праві на оскарження процесуальних рішень та дій щодо обмеження права власності; відшкодуванні шкоди, завданої незаконними діями, поєднаними з обмеженням права власності, та поновленні порушеного становища особи; притягненні до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні прав та законних інтересів власника (володільця) майна.

Проаналізовано повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю під час ухвалення рішень стосовно проведення чи застосування процесуальних дій, які можуть призвести до обмеження права власності. Визначено алгоритм дій слідчого судді щодо правомірності та допустимості обмеження, а також захисту права власності. На підставі аналізу судової практики, а також вивчення наукових праць узагальнено підстави відмови слідчим суддею в задоволенні клопотань про арешт майна, проведення огляду чи обшуку.

Досліджено такі способи захисту прав та законних інтересів власника або володільця майна в кримінальному провадженні, як: заявлення клопотання про скасування арешту майна повністю або частково; оскарження під час досудового провадження бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає в неповерненні тимчасово вилученого майна; оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про арешт майна. Сформульовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення норм національного законодавства щодо правового регулювання й забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, механізм захисту права власності, конституційні права людини, недоторканність права власності, обмеження права власності.

Markielova V. M. Correlation of theoretical and practical aspects of property rights protection in the criminal proceedings

The article examines the functional purpose of the mechanism of property rights protection in criminal proceedings. It is proved that protection of property rights in criminal proceedings is ensured by the system of guarantees provided for by law, which include: supervision by the prosecutor over the observance of laws during the investigation, timely termination of unlawful intrusion into property rights; judicial control over actions restricting property rights provided for by law; the right to appeal against procedural decisions and actions restricting property rights;

compensation for damage caused by unlawful actions combined with the restriction of property rights and restoration of the person's violated position; bringing to legal liability persons guilty of violating the rights and legitimate interests of the owner (possessor) of property.

The author analyses the powers of an investigating judge regarding the exercise of judicial control when making decisions on conducting or applying procedural actions that may lead to the restriction of property rights. The author defines the algorithm of actions of an investigating judge regarding the legality and admissibility of restriction and protection of property rights. Based on the analysis of case law and the study of scientific works, there are summarised grounds for refusal by an investigating judge to satisfy motions for seizure of property, inspection, and search.

In the article, there are studied such ways of protecting the rights and legitimate interests of the owner or possessor of property in criminal proceedings as filing a petition to cancel the seizure of property in whole or partially; appealing during pre-trial proceedings against the inaction of an investigator, coroner, prosecutor, which consists in failure to return temporarily seized property; appealing against the decision of an investigating judge to seize property. There is formulated a number of theoretical provisions, conclusions, and practical recommendations aimed at improving the provisions of national legislation on legal regulation and ensuring the inviolability of property rights in criminal proceedings.

Key words: *criminal proceedings, mechanism of protection of property rights, constitutional human rights, inviolability of property rights, restriction of property rights.*

Вступ. Застосування під час кримінального провадження правообмежувальних заходів майнового характеру завжди потребувало правового механізму забезпечення недоторканності права власності, його охорони та захисту від безпідставного та довільного обмеження. Дослідження питання щодо механізму забезпечення недоторканності права власності під час кримінального провадження зумовлено численними ситуаціями на практиці, які свідчать про перешкоджання реалізації цього права або його необґрунтоване обмеження чи навіть порушення. Вважаємо, що недоторканність права власності має забезпечуватися ефективними механізмами та процедурами, які б гарантували дане право, охороняли його та захищали, запобігали незаконним посяганням на майно особи, яка залучається в кримінальне провадження, забезпечували правову впевненість у недоторканності власності.

В Україні питанню функціонального призначення механізму захисту права власності в кримінальному провадженні приділяли увагу такі науковці, як О. В. Бурлака, О. І. Галаган, В. В. Горощко, А. В. Дрозд, Т. Є. Зелькіна, А. С. Котова, О. П. Кучинська, Н. С. Моргун, Т. О. Музиченко, С. М. Тарасюк та ін. Разом з тим дослідження кримінального процесуального законодавства України та аналіз судово-слідчої практики дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі вирішення проблеми захисту права власності в кримінальному провадженні вимагає якісно нових підходів.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні ролі та місця механізму захисту права власності в кримінальному провадженні, виокремленні особливостей чинного законодавства щодо здійснення судового контролю за передбаченими кримінальним процесуальним законом діями, що обмежують право власності, оскарження процесуальних рішень та дій щодо обмеження права власності, а також у виявленні в законодавстві прогалин, які потребують свого доктринального аналізу й нормативного врегулювання.

Результати дослідження. Механізм забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні має певне функціональне розрізнення, що формує його відповідні підсистеми, а саме механізми реалізації, охорони та захисту. Досліджуючи механізм захисту права власності в кримінальному провадженні слід відмітити, що він охоплює правові норми, гарантії, процесуальні дії, що виконуються у разі посягання на це право,

його необґрунтованого обмеження чи порушення і полягають у забезпеченні швидкого та повного відновлення протиправно порушеного права власності, притягненні до юридичної відповідальності суб'єктів, які протиправно порушили це право. С. М. Тарасюк з цього приводу зауважив, що заходи захисту є первинною реакцією на факт відхилення від охоронних заходів. Вони мають завдання примусити зобов'язану особу виконувати обов'язки, покладені на неї законом. У зв'язку з цим захист є пріоритетним напрямом діяльності сторони обвинувачення та суду щодо відновлення порушеного права та неприпустимості такого порушення під час проведення процесуальної дії [1, с. 142].

Вважаємо, що захист права власності в кримінальному провадженні забезпечується передбаченою законодавством системою гарантій, що полягають у: нагляді прокурора за дотриманням законів під час проведення розслідування, своєчасному припиненні незаконного вторгнення в право власності; судовому контролю за передбаченими законом діями, що обмежують право власності; праві на оскарження процесуальних рішень та дій щодо обмеження права власності; відшкодуванні шкоди, завданої незаконними діями, поєднаними з обмеженням права власності, та поновленні порушеного становища особи; притягненні до юридичної відповідальності осіб, винних у порушенні прав та законних інтересів власника (володільця) майна.

Розглянемо деякі з них. Так, важливою складовою механізму захисту права власності в кримінальному провадженні є судовий контроль. Цей вид контролю обумовлений потребою захисту від можливих помилок та зловживань зі сторони обвинувачення під час проведення чи застосування процесуальних дій, захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження від безпідставного обмеження права власності, а також відновлення порушеного права.

Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан, Є. Крапивін, С. Шапутько, В. Яворська, досліджуючи сутність судового контролю, наголосили, що його правова природа детермінована передусім необхідністю врегулювати та вирішити конфлікт, який став можливий у зв'язку з обмеженням (вірогідним втручанням) основних конституційних прав і свобод людини та громадянина або через неузгодження чи оскарження процесуальних рішень та дій слідчих і прокурорів учасниками кримінального судочинства (наслідки втручання). Таким чином, судовий контроль за дотриманням прав людини є способом (методом) врегулювання відповідних процесуально-правових конфліктів, пов'язаних з питаннями захисту та обмеження цих прав [2, с. 35].

Ми підтримуємо думку С. М. Тарасюка, що судовий контроль спрямовується на захист не суто теоретичних та ілюзорних прав, а насамперед прав практичних та ефективних, тобто конституційних. Слідчий суддя під час вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (далі – ЗЗКП), проведення слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д) фактично має більшу компетентність порівняно з прокурором щодо забезпечення дотримання конституційних прав як на недоторканність житла чи іншого володіння особи, невтручання в приватне життя, так й на недоторканність права власності [1, с. 159].

Під час досудового розслідування повноваження здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні покладаються виключно на слідчого суддю (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України). Вважаємо, що слідчий суддя наділений винятковою компетенцією ухвалення рішення щодо проведення чи застосування тих процесуальних дій, які можуть призвести до обмеження права власності. При цьому він покликаний забезпечити мінімальне вторгнення у сферу власності особи, не допустити необґрунтованих дій та рішень сторони обвинувачення щодо обмеження права власності, відновити право власності особи в разі його неправомірного або надмірного обмеження. У разі, якщо слідчий суддя підтверджує правомірність обмеження досліджуваного права, він має чітко визначити обсяг такого обмеження. Крім того, слідчий суддя зобов'язаний враховувати можливість досягти поставленої мети кримінального провадження без обмеження права власності, забезпечити виконання власником (володільцем) майна його процесуальних

обов'язків, тобто його діяльність має бути орієнтована на оптимізацію обсягу репресивної складової при обранні чи застосуванні певної процесуальної дії.

Таким чином, основним обов'язком слідчого судді під час досудового розслідування є оцінювання правомірності втручання в право власності при вирішенні питання щодо надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів з можливістю їх вилучення (ч. 7 ст. 163); арешту майна (ч. 1 ст. 170); передачі речових доказів вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА), для вжиття заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості (ч. 6 ст. 100 КПК України). Крім того, слідчий суддя надає дозвіл на проведення обшуку та огляду в житлі чи іншому володінні особи (ст.ст. 234, 237 КПК України). Надання дозволу на проведення цих дій *обумовлена тим, що вони мають високий ступінь втручання в права особи, тісно переплітаються з її правами на недоторканність житла чи іншого володіння особи, невтручання у приватне життя, а також на недоторканність права власності.*

З метою захисту права власності слідчий суддя наділений правом вирішення питання щодо скасування раніше застосованих обмежень прав власності та поновлення особи в майнових правах (ст. 174 КПК України), а також повернення тимчасово вилученого майна в разі звернення з відповідною скаргою в порядку п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України.

Зазначене дозволяє дійти висновку, що діяльність слідчого судді щодо правомірності та допустимості обмеження, а також захисту права власності є досить багатогранною, але завжди спрямована на прийняття законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення.

Вважаємо, що найбільше право власності обмежується в разі застосування такого ЗЗКП як арешт майна. Ми погоджуємося з В. В. Горошко, що розгляд слідчим суддею клопотання слідчого чи прокурора про арешт майна являє собою процедуру судового контролю за правомірністю обмеження права власності особи [3, с. 193]. Слідчий суддя перевіряє відповідність клопотання слідчого або прокурора про арешт майна вимогам закону згідно з ч.ч. 2, 3, 5 ст. 171 КПК України, тобто виступає гарантом того, що обмеження права власності, що охороняється законом, буде застосовано лише настільки, наскільки це необхідно для захисту прав і законних інтересів інших осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 173 КПК України при вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя повинен врахувати: правову підставу для арешту майна; можливість використання майна як доказу в кримінальному провадженні (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України); наявність обґрунтованої підозри в учиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (якщо арешт майна накладається у випадках, передбачених п.п. 3, 4 ч. 2 ст. 170 КПК України); можливість спеціальної конфіскації майна (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 170 КПК України); розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК України); розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; наслідки арешту майна для підозрюваного, третіх осіб.

Доречно звернути увагу, що в разі задоволення клопотання слідчий суддя має застосувати найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Якщо особа займається підприємницькою діяльністю, слідчий суддя відповідно до ч. 4 ст. 173 КПК України зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження такої діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаться на інтересах інших осіб.

З метою недопущення необґрунтованого обмеження права власності слідчий суддя, постановляючи ухвалу про задоволення клопотання про арешт майна, має чітко визначити: перелік майна, на яке накладено арешт; підстави застосування арешту майна; перелік

тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі в разі прийняття такого рішення; заборону та обмеження розпоряджатися або користуватися майном у разі їх передбачення та вказівку на таке майно; порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб (ч. 5 ст. 173 КПК України).

За відсутності законних підстав для накладення арешту на майно слідчий суддя має відмовити слідчому чи прокурору в його застосуванні, тобто забезпечити захист права власності, убезпечуючи його від незаконного посягання з боку сторони обвинувачення. Власний практичний досвід автора, аналіз матеріалів досудового розслідування, наукової літератури дає можливість визначити такі підстави відмови слідчим суддею в задоволенні клопотань про арешт майна, а саме: ненадання належних доказів факту завдання матеріальної шкоди та її розміру; невідповідність речей, які планується арештувати, критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України; невстановлення слідчим володільця майна, на яке пропонувалося накласти арешт; наявність обставин, за якими ступінь втручання в права власника майна володіти і користуватися своїм майном, тобто його арешт, з огляду на потреби досудового слідства та конкретні обставини кримінального провадження є занадто обтяжливими; подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна з порушенням строку, передбаченого ч. 5 ст. 171 КПК України; відсутність достатніх доказів, які б указували на вчинення особою кримінального правопорушення; у разі встановлення, що в поданому клопотанні порушувалося питання про арешт тимчасово вилученого майна, власником якого є особа, що в кримінальному провадженні не є ні підозрюваним, ні особою, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, у той час як таке майно не відповідало критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України; відсутність відомостей про повідомлення будь-якій особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення; у разі якщо зміст клопотання про арешт майна доводить, що клопотання подавалося з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову, у той час як слідчому судді не було надано відомостей про заявлення в кримінальному провадженні цивільного позову, а санкція кримінального правопорушення, у рамках кримінального провадження щодо якого подавалося клопотання, не передбачає конфіскації майна; у разі якщо арешт майна призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи; недоведеність/відсутність обставин, на підставі яких орган досудового розслідування повинен був провести процесуальні дії щодо майна, на яке пропонувалося накласти арешт; відсутність у матеріалах клопотання будь-яких відомостей, які обґрунтовують потребу проведення досудового розслідування та такий ступінь втручання в права власника майна [4, с. 287; 5].

У разі надання дозволу на проведення огляду чи обшуку в житлі чи іншому володінні особи, що також призводить до втручання в право власності, слідчий суддя має переконатися в дотриманні всіх норм кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок їх проведення, та в наявності в поданих матеріалах необхідності проведення певної дії, а саме: достатності підстав, які виправдовують їх проведення; наявності в клопотанні всіх необхідних відомостей для його розгляду (ч. 3 ст. 234, ч. 2 ст. 237 КПК України); долученні обов'язкових додатків до клопотання (оригіналів або копій документів та інших матеріалів, витягу з ЄРДР щодо кримінального провадження); пропорційності втручання правомірній меті; можливості отримати потрібну інформацію іншим шляхом, не пов'язаним з обмеженням права власності особи, у якій провадиться відповідна дія; важливості для розслідування предметів й документів, про які йдеться в клопотанні; процесуальному статусі учасника кримінального провадження, у якого буде проведена відповідна дія, та ступеню обмеження його прав тощо.

Якщо клопотання відповідає вищезазначеним вимогам, слідчий суддя виносить ухвалу про задоволення клопотання. **О. Чайкіна слушно зауважила**, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку вважається вмотивованим судовим рішенням, яке призначене обмежувати право власності лише у тому разі, якщо вона відповідає вимогам

кримінального процесуального закону та постановлена з урахуванням загальних засад кримінального провадження [6].

Підставами відмови в задоволенні клопотання можуть бути ненадання належних доказів для обґрунтування клопотання і недоведеність обґрунтованості клопотання при його безпосередньому розгляді; суперечливість відомостей, зазначених у клопотанні; бракування підстав для проведення обшуку чи огляду; відсутність даних про особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно перебуває; відсутність переліку речей, які конкретно необхідно відшукати, а саме знаряддя та засоби вчинення злочину, інші предмети та речі, здобуті злочинним шляхом; відсутність достатніх даних у клопотанні слідчого щодо неможливості отримання доказів без проведення зазначених дій [7].

Загалом можна дійти висновку, що результатом судового контролю є винесення загальнообов'язкового, забезпеченого примусовою силою держави рішення. Позитивне чи негативне судове рішення в цих випадках являє собою контроль за законністю та обґрунтованістю поданих клопотань та допустимістю обмеження права власності.

Реалізація рішення слідчого судді щодо дозволу на застосування чи проведення певного правообмежувального заходу майнового характеру інколи супроводжується вибором ступеня примусу, що не відповідає обставинам, які склалися в кримінальному провадженні. Унаслідок цього майно може бути пошкоджене, безпідставно вилучено, не повернуто особі загалом або його частина, може не враховуватися пропорційність втручання в разі накладення арешту на майно або арештоване майно може зберігатися в неналежних умовах, що призводить до погіршення його властивостей або втрати, тощо.

Зазначені ситуації призводять до безпідставного обмеження або грубого порушення права власності. Водночас власник (володільць) майна має передбачене законом право на захист своїх майнових прав та законних інтересів. Основними способами захисту прав та законних інтересів власника або володільця майна в кримінальному провадженні є: заявлення клопотання про скасування арешту майна повністю або частково (ст. 174 КПК України); оскарження під час досудового провадження бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає в неперененні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК (п. 1 ч. 2 ст. 303 КПК України); оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про арешт майна (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України); оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, що посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність (п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України).

Зазначені способи захисту прав та законних інтересів власника (володільця) майна жодним чином не пов'язані та не залежать один від одного, а тому можуть реалізовуватися за наявності правових підстав виключно на розсуд відповідної особи. Це узгоджується з правовими позиціями Великої Палати Верховного Суду, зазначеними в постановках від 27 березня 2019 р. у справі № 202/1452/18 (провадження № 14-559цс18), від 24 квітня 2018 р. у справі № 202/5044/17 (провадження № 14-119цс18), від 28 листопада 2018 р. у справі № 636/959/16-ц (провадження № 14-366цс18) та від 12 грудня 2018 р. у справі № 640/17552/16-ц (провадження № 14 418цс18) [8].

Як ми зазначали раніше, особа має право на оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про арешт майна (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України). Відповідно до судової практики подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді про арешт майна без використання процедури скасування арешту майна шляхом подання клопотання про його скасування слідчому судді не є підставою для повернення апеляційної скарги [9], тобто це є абсолютно незалежні один від одного способи захисту майнових інтересів власниками майна.

Верховний Суд у постанові від 22 грудня 2022 р. у справі № 756/19482/21 (провадження № 51-2957км22) зазначив, що з огляду на положення ст. 55 Конституції, ст.ст. 7, 24 КПК України право на оскарження процесуальних рішень є однією з найважливіших гарантій захисту особою своїх прав і свобод від їх порушень з боку державних органів, у тому

числі й судів. Право на оскарження дій (процесуальних рішень) або бездіяльності дозволяє не лише забезпечити належний захист власних інтересів, а й сприяє виявленню та усуненню порушень і помилок під час проведення кримінального провадження [10].

Науковці слушно наголошують на важливості цього права як гарантії захисту особою своїх власних інтересів. Так, на думку О. В. Бурлаки, можливість оскарження, з одного боку, являє собою гарантію додержання конституційних прав учасників кримінального провадження та сприяє виконанню його завдань, а з іншого – є юридичною гарантією реалізації функції захисту прав, свобод та інтересів особи, що виявляється в здійсненні контролю слідчим суддею за вирішенням скарг учасників кримінального провадження [11, с. 196].

Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції в разі допущення процесуальних порушень судом першої інстанції під час постановлення ухвали про арешт майна, що дозволяє вважати відповідну ухвалу необґрунтованою і незаконною, прикладом, у разі арешту майна з метою збереження речових доказів, але майно не мало процесуального статусу доказу; відсутність у матеріалах доказів щодо наявності ризиків знищення або пошкодження відповідного майна; не співмірність вартості арештованого майна тяжкості злочину, що інкримінується підозрюваному та завданій шкоді; накладення арешту на майно з метою забезпечення можливої конфіскації, спеціальної конфіскації або цивільного позову за відсутності у відповідному кримінальному провадженні підозрюваного; не встановлення слідчим суддею дійсного власника майна на час розгляду клопотання; слідчим суддею помилково встановлено, що майно відповідає або не відповідає ознакам майна, що підлягає спеціальній конфіскації тощо.

Суд апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді про арешт майна має право: залишити ухвалу без змін, у цьому випадку майно залишиться арештованим, і його подальше використання або розпорядження буде обмежене згідно з ухвалою суду; змінити ухвалу, наприклад, зменшити суму арештованого майна або змінити обмеження, пов'язані з арештом (у такому випадку майно може бути частково звільнене з-під арешту або замінено іншими обмеженнями); скасувати ухвалу про арешт майна, у результаті чого арешт буде знятий, а власник майна зможе повернути можливість володіння ним та розпорядження на свій розсуд.

Важливим способом захисту права власності та його повноцінного поновлення в разі застосування арешту майна також є право особи заявити клопотання про його скасування. Законодавець чітко визначає осіб, які мають право подати клопотання про скасування арешту. Такими особами є підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 174 КПК України). Основним критерієм для встановлення можливості особою ініціювати питання про скасування арешту майна є право власності на відповідне майно.

Загалом у законодавстві для осіб, які мають право подавати клопотання про скасування арешту майна передбачений перелік підстав, а саме: 1) у разі відсутності даних осіб при розгляді питання про арешт майна; 2) у разі доведення цими особами, що в подальшому застосуванні даного заходу відпала потреба; 3) у разі доведення, що арешт накладено необґрунтовано. Слід зауважити, що *одна й та сама підстава для скасування арешту майна, передбачена ч. 1 ст. 174 КПК України, не може бути предметом повторного розгляду різними слідчими суддями та засобом зловживання стороною правом на скасування арешту.*

Вищезазначені суб'єкти, які з певних причин не були присутні при розгляді питання про арешт майна, подаючи клопотання про його скасування, отримують можливість довести слідчому судді недоцільність застосування відповідного ЗЗКП та обмеження їх права власності. Вони мають можливість особисто взяти участь у судовому засіданні та надати слідчому судді докази, що обґрунтовують необхідність скасування арешту майна.

У разі виникнення ситуації, за якої зникає доцільність в обмеженні права власності через припинення існування потреби в подальшому застосуванні арешту майна, важливим аспектом для отримання рішення про скасування такого арешту є наведення особою

належних та обґрунтованих обставин, які б доводили недоречність потреби в дії такого ЗЗКП як арешт майна.

Слід зазначити, що *слідчі судді досить обережно ставляться до клопотань* щодо скасування арешту майна з підстав необґрунтованості його накладення. З цього питання *слухно зазначили Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан, С. Крапивін, С. Шапутько, що таке ставлення пояснюється небажанням надавати оцінку процесуальному рішенням слідчого судді, який наклав арешт, оскільки переважно цей слідчий суддя є суддею того ж суду. Отже, у більшості випадків підставою скасування арешту слідчі судді зазначають «у подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба» (82 % таких рішень, і лише в 9 % випадків зазначено про те, що арешт накладено необґрунтовано)* [2, с. 151].

Загалом вважаємо, що подання клопотання з цієї підстави свідчить про певні порушення закону при винесенні ухвали слідчого судді про накладення арешту на майно. За таких обставин на ухвалу слідчого судді має бути подана апеляційна скарга. У зв'язку із зазначеним пропонуємо з абз. 2 ч. 1 ст. 171 КПК України виключити слова «або арешт накладено необґрунтовано».

Відповідно до ч. 2 ст. 174 КПК України клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд **не пізніше трьох днів після його надходження до суду**. Про час та місце розгляду повідомляється особі, яка заявила клопотання, та особі, за клопотанням якої було арештовано майно. Ми погоджуємося з думкою Т. В. Смалюка, що слідчий суддя, суд під час розгляду клопотання про скасування арешту майна має враховувати, що з **перебігом ефективного розслідування справи та її судового розгляду зменшуються ризики, які стали підставою арешту майна. У такому разі слідчий чи прокурор має навести додаткові доводи в обґрунтування наявних ризиків, що залишаються, та надати пояснення щодо них, як підстави для подальшого обмеження права власності** [12, с. 169].

Під час розгляду клопотання особи, її представника про скасування арешту майна слідчий суддя може його задовільнити або відмовити в задоволенні. Судова практика показує досить значну перевагу рішень щодо відмови в задоволенні клопотань про скасування арешту майна. Прикладом, Вищим антикорупційним судом за період з 6 вересня 2019 р. до 5 жовтня 2020 р. винесено 226 ухвал про відмову в задоволенні клопотання проти 134 ухвал про скасування арешту [13]. Підставами щодо відмови в задоволенні таких клопотань переважно є: недоведеність заявниками, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано; ненадання особою ухвали про накладення арешту на майно або доказів, на які вона посилається; особа є неналежним заявником; розгляд клопотання не підсудний відповідному суду (клопотання про скасування арешту за своїм змістом є скаргою на ухвалу слідчого судді про накладення арешту, що має розглядатися судом апеляційної інстанції або зміна підслідності відповідного кримінального провадження) [14, с. 14; 12, с. 169, 170].

Водночас найбільш поширеними підставами для скасування арешту майна стають: відсутність у подальшому потреби в застосуванні цього заходу; визнання арешту майна таким, що накладено необґрунтовано; визнання третьої особи добросовісним набувачем та ін. [12, с. 170]. Наслідком повного або часткового скасування арешту майна є поновлення права особи на відчуження, розпорядження та/або користування майном, тобто повне або часткове скасування обмеження права власності. При цьому **рішення за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про арешт майна, на відміну від ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову в ньому, оскарженню не підлягає. Заперечення на неї може бути подано під час підготовчого провадження в суді** (ч. 3 ст. 309 КПК України).

Слід зауважити, що в законі також визначено питання скасування арешту майна прокурором у разі винесення постанови про закриття кримінального провадження, за умови, що таке майно не підлягає спеціальній конфіскації, а також судом одночасно з ухваленням судового рішення, яким закінчується судовий розгляд, тобто суд скасовує арешт майна, зокрема, у випадку виправдання обвинуваченого, закриття кримінального провадження судом, якщо майно не підлягає спеціальній конфіскації, непризначення судом покарання

у виді конфіскації майна та/або незастосування спеціальної конфіскації, залишення цивільного позову без розгляду або відмови в цивільному позові (ч.ч. 3, 4 ст. 174 КПК України).

Однак існують певні неоднозначні ситуації, які пов'язані з питаннями скасування арешту майна. Так, сьогодні на практиці, у зв'язку з введенням воєнного стану, спостерігаються випадки звернення представників місцевих військово-цивільних адміністрацій до прокурорів щодо скасування арештів майна та передачу його на потреби ЗСУ. Прикладом, у листі Стрийської районної військової адміністрації від 31 березня 2022 р., адресованого керівнику Стрийської окружної прокуратури Львівської області та начальнику Стрийського РУП ГУНП у Львівській області, рекомендовано у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України з метою подальшого прийняття рішення про примусове відчуження транспортних засобів на користь Збройних Сил України звернутися з відповідним клопотанням у порядку ст. 174 КПК України до суду щодо скасування накладеного арешту, зокрема на автомобіль марки «Mercedes – BENZ SPRINTER 310», НОМЕР_5, який є речовим доказом у кримінальному провадженні № 12017140130002225 від 22 грудня 2017 р., відкритому за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 290 КК України, та вжити відповідних заходів на отримання у власника (попередньо встановленого на час вилучення такого майна) або особи, у якій вилучено вищевказане майно, згоди про його безоплатне стягнення на користь Збройних Сил України [15].

Вважаємо, що до цього питання слід ставитися дуже виважено. Потреби українських військових формувань у матеріальному забезпеченні під час воєнного стану не повинні перешкоджати виконанню завдань кримінального провадження, не має бути будь-якого зовнішнього втручання в роботу органів прокуратури та суду, пов'язаного з подальшим визначенням долі речових доказів у кримінальному провадженні. Військові адміністрації не наділені повноваженнями визначати подальшу необхідність перебування того чи іншого майна під арештом, тим більше, що його використання у воєнний час може призвести до знищення доказової бази в кримінальному провадженні. Крім того, у кримінальному процесуальному законодавстві України безпосередньо не передбачено такої підстави, як скасування арешту майна з метою передачі його для потреб оборони в умовах воєнного стану, а також відсутні будь-які критерії перевірки майна на таку необхідність, прокурора не включено до кола суб'єктів, які мають право звернення з клопотанням щодо скасування арешту майна, не передбачено обов'язкової оцінки потенційної шкоди припинення цього ЗЗКП. Вважаємо, що навіть з урахуванням воєнного стану має бути чітка правова визначеність та єдині підходи при вирішенні питання щодо виведення майна з-під арешту, а також щодо унеможливлення втрати доказової бази в кримінальному провадженні.

Ще одним способом захисту права власності є право підозрюваного, його захисника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільця тимчасово вилученого майна оскаржити бездіяльність слідчого або прокурора, яка полягає в не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України). І. А. Галась, аналізуючи даний спосіб захисту майнових прав, зазначила, що найчастіше до суду оскаржується саме бездіяльність слідчого та прокурора, яка полягає в не поверненні тимчасово вилученого майна [16, с. 159].

Відповідно до ч. 1 ст. 169 КПК України тимчасово вилучене майно повертається особі, у якій воно було вилучено: 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним; 2) за ухвалою слідчого судді чи суду у разі відмови в задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна; 3) у випадках, передбачених ч. 5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 цього Кодексу; 4) у разі скасування арешту.

У разі не повернення за таких випадків слідчим чи прокурором тимчасово вилученого майна його володільць має право на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України оскаржити відповідну бездіяльність слідчого чи прокурора. На жаль, на практиці трапляються численні випадки порушення останніми законодавства щодо повернення тимчасово вилученого майна його власникам. Причинами для виправдання слідчого щодо фактів не повернення тимчасово вилученого майна стають такі, як: майно підозрюваного передано на експертизу,

яка триватиме кілька місяців, а тому фізично відсутня можливість його повернення; в ухвалі слідчого судді не вказано строку її виконання, а тому немає підстав її негайного виконання; майно втрачено під час переїзду/передачі іншому підрозділу/іншому органу досудового розслідування; майно було продане на аукціоні/торгах у зв'язку з тим, що не було можливості належним чином здійснювати його управління [17].

Як зазначалося раніше під час досудового розслідування непоодинокими стають ситуації, за яких після тимчасового вилучення майна слідчі не звертаються до слідчого судді з клопотанням про його арешт у строк, установлений ч. 5 ст. 171 КПК України, вважаючи, що таке майно не підлягає подальшому арешту, якщо воно було вилучене за ухвалою слідчого судді про дозвіл на обшук, а також неправильно кваліфікують правовий статус майна, обіг якого заборонено законом. За таких ситуацій майно не арештовується, але й не повертається. Крім того, виникають ситуації, за яких через неналежні дії слідчого чи прокурора особа, у якої майно було вилучене, пропускає 10-денний строк оскарження бездіяльності, визначений ч. 1 ст. 304 КПК України, а слідчий суддя не знаходить підстав для його поновлення. Наслідком цього є те, що тимчасово вилучене майно залишається в невизначеному статусі, а особа позбавляється правомочностей щодо свого майна за відсутності ухвали про арешт, тобто без вмотивованого рішення суду, що суперечить ч. 1 ст. 16 КПК України.

У зв'язку із зазначеним вважаємо раціональною позицію А. Слюсара, що до скарг на бездіяльність слідчого чи прокурора, що полягає в протиправному неповерненні тимчасового вилученого майна, яке не було арештоване в законному порядку, не застосовується визначений у ст. 304 КПК України граничний строк оскарження, оскільки така бездіяльність триває до моменту фактичного повернення майна, а тому до цього моменту і можна подавати відповідні скарги слідчому судді [18]. Ця правова позиція сьогодні прослідковується також у практиці апеляційних судів.

Вважаємо також, що з метою недопущення порушень закону, пов'язаних з неповерненням тимчасово вилученого майна, слід використовувати на практиці й інші правові засоби для виконання вимог законодавства та повернення тимчасово вилученого майна його володільцям, а саме ініціювання дисциплінарних проваджень та внесення відомостей до ЄРДР за такими фактами.

Висновки. Вищезазначене доводить, що кримінальне процесуальне законодавство України містить ефективні механізми охорони та захисту права власності під час кримінального провадження. У разі застосування чи проведення певних правообмежувальних заходів майнового характеру в кримінальному провадженні власник (володілець) майна має досить значні можливості щодо відстоювання своїх прав та процесуальних інтересів, а також їх поновлення.

Список використаних джерел:

1. Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій : дис. ... д-ра філософії. Одеса, 2021. 255 с.
2. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні: звіт за результатами дослідження / Белоусов Ю., Венгер В., Орлеан А., Крапивін Є., Шапутько С., Яворська В. / за заг. ред. Белоусова Ю. К., 2020. 252 с.
3. Горошко В. В. Тимчасове вилучення майна (кримінальний процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 245 с.
4. Александрова В. А. Особливості застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1. Т. 4. С. 285–288.
5. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>

6. Для проведення обшуку і вилучення речей мають бути обґрунтовані підстави. URL: <http://algiz.legal/dlya-provedennya-obshuku-i-viluchennya-rechej-mayut-buti-obgruntovani-pidstavi/>
7. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html
8. Оскарження арешту майна особи, яка не є учасником кримінального провадження: рішення ВП ВС. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/142205-oskarzhennya-areshtu-mayna-osobi-yaka-ne-ye-uchasnikom-kriminalnogo-provadhennya-rishennya-vp-vs>
9. Постанова Верховного Суду від 17 лип. 2018 р. у справі № 640/19670/15-к (провадження № 51-1729км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75395324>
10. КПК не встановлено вичерпного переліку осіб – суб'єктів права на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про арешт майна. URL: <https://advokatpost.com/kpk-ne-vstanovleno-vycherpnoho-pereliku-osib-sub-ektiv-prava-na-apeliatsijne-oskarzhennia-ukhvaly-slidchoho-suddi-pro-aresht-majna/>
11. Бурлака О. В. Забезпечення реалізації слідчим суддею функції захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 298 с.
12. Смалюк Т. В. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луцьк, 2021. 227 с.
13. Скасування арешту в кримінальному провадженні. URL: <http://goldarb-advice.com/skasuvannia-areshtu-maina-v-kryminalnomu-provadhenni-u-vaks-robotu-nad-pomylkamy/>
14. Огляд причин відмови слідчими суддями Вищого антикорупційного суду в задоволенні клопотань, скарг і заяв, поданих на стадії досудового розслідування кримінального провадження, за період з 5 верес. 2019 р. по 5 груд. 2019 р. К., 2019. 30 с. URL: https://hcas.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/statistics/review_12.2019.pdf
15. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в актуальних умовах воєнного стану. Частина 1. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kryminalnomu-provadhenni-v-aktualnih-umovah-voennogo-stanu-chastina-.html>
16. Галась І. А. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 206 с.
17. Обмеження майнових прав в рамках кримінального провадження. URL: <https://equity.law/press-center/publications/1064.html>
18. Що забрали, те пропало? Шляхи повернення вилученого під час обшуку майна. URL: https://vkr.ua/publication/scho_zabrali_te_propalo_shlyakhi_povernennya_viluchеного_pid_chas_obshuku_mayna

